

ТРАДИЦИЈА НА ПОКЛОНИЧКИ ПАТУВАЊА ВО МАКЕДОНИЈА ОД X ДО XIX ВЕК

Христијанските поклонички патувања на Светиот гроб во Ерусалим и на други свети места во Палестина, историски се поврзуваат со христијанизацијата на Римската Империја во IV век. Ним им претходеа неколку историски настани: како прво, Едиктот за толеранција на Галериј од 311 година, Миланскиот едикт за признавање на христијанството за официјална религија на императорот Константин Велики од 313 година, потоа следува пронаоѓањето на Вистинскиот крст од царицата Елена во 326 година и градењето на меморијалниот комплекс на Голгота осветен во 335 година. Поклоник е оној кој чинот на молитвеното каење и прочистување на гревовите го извршува на Светиот гроб во Ерусалим.¹ Во историјата на поклоничките патувања и културните врски со Светата земја - Палестина, македонскиот народ

---

¹ Терминот поклоник настанал од грчкиот израз проскинеза(προσκύνησις) - обожување. Патувањето се означува и со терминот *ходочастие*, а се подразбира побожно патување на поединец или група кон Светите места на покајно поклонение. Терминот ходочастие потекнува од старословенскиот збор *зодок*, со значење *патник*, а одговара на латинскиот израз *peregrinus* (*peregrinae* – *патник*), израз кој ги означува ранохристијанските католички поклонници(в. *Opća enciklopedija*, 3, *Foc-Iw*, Zagreb 1977,445) Во руската литература ходочасникот се означува со изразот *паломник* (од лат.палма) и означува “*оној кој носи палма*” или со други зборови “*патник кон Гробот Господов*”, односно “*оној кој при своето странствување (посета на светите места) носи палмина гранка*”, како спомен на народот кој го дочекал Исус Христос при влегувањето во Ерусалим. (в. Р.Максимовић, *Историјат о поклоничким путовањима по светим местима*, 5, (превод од руски јазик) АНО“*Razvoj duhovnost, culture i nauke*”, Moskva 2004). Денес овие патувања во западната лексика се познати под терминот *pilgrim / pilgrimage* - поклоник / поклонение(ходочасник / ходочастие) односно аџија / аџилак од *хас* (арап.) – аџија. Одењето на поклонение се практикува речиси кај сите познати светски религии уште од старите времиња. Христијаните оделе на поклонение во Светата земја - Палестина и на Божјиот гроб во Ерусалим, Израелците во ерусалимскиот храм, што се споменува во НЗ - Библијата. Католиците одат во Св. Петар во Рим, Италија, потоа во Св.Јаков во Сантијаго де Компостела, Шпанија, на крајот од средниот век многу светилишта биле цел на локални аџии, денеска се познати посетите во Лурдес во Фатима). Муслиманите на аџилак одат во Мека, Арабија итн..(в) *Opća enciklopedija*, 3, *Foc – Iw*, Zagreb, 1977, 326, 445.

меѓу словенската етничка припадност белжи најдолга традиција. Првите поклоници потекнуваат од монашки заедници на овие простори чие патување на поклонение на Светиот гроб во Ерусалим и во Рим, кон крајот на X век го засведочил Презвитер Козма во неговото дело *Беседа против богомилите*. Тој известува дека монаштвото станало мода. Голем број од машката популација ги напуштала своите сопруги и влегувала во монашките заедници.² Презвитерот Козма критички се осврнал кон монашките патувања во Ерусалим, Рим и други места: „Странствуваат и не се потстригуваат според законот . . . и откако ќе се наскитаат завршуваат во своите домови, каејќи се за својот безумен труд”.³ Авторот С. Димески (*Историја на МПЦ*, 1989), врз основа на поголем број средновековни ракописи со глаголско и кирилично писмо - македонска редакција, пронајдени во библиотеката на Синајскиот манастир, изнесува претпоставка дека од XI до XIII век, таму постоела монашка заедница од средновековна Македонија која се занимавала со препишувачка дејност.⁴ Но, има и спротивставени ставови: С. Ѓурова и Н. Данова (*Книга за бџлгарските хадџии*, 1985), сметаат дека овие ракописи пристигнале во доцниот среден век со монасите кои при налетот на Турците на Балканот пребегнале и се засолниле во палестинските манастири. И. Велев (*Книжевните процеси од XI и XII век во Македонија*, 2007), конкретно за Добромировото евангелие (почеток на XII век), пишувано во некој југозападен скрипториум на Охридскиот црковен центар, зазема ист став, дека некој поклоник во средината на XVI век евангелието го однел во Синајскиот манастир Св.Катерина.⁵ Веројатно и Асемановото евангелие (крај на X или почеток на XI век), пронајдено во XVIII век во Ерусалим од кардиналот Асемани, пристигнало на истиот начин.⁶ Со оглед на фактот дека во културната историја на Македонија оваа проблематика сè уште е во зародиш на истражувања, покрај скудните историски извори за оваа традиција до XIV век, се повикуваме на средновековни материјалните еулогии со палестинско потекло.

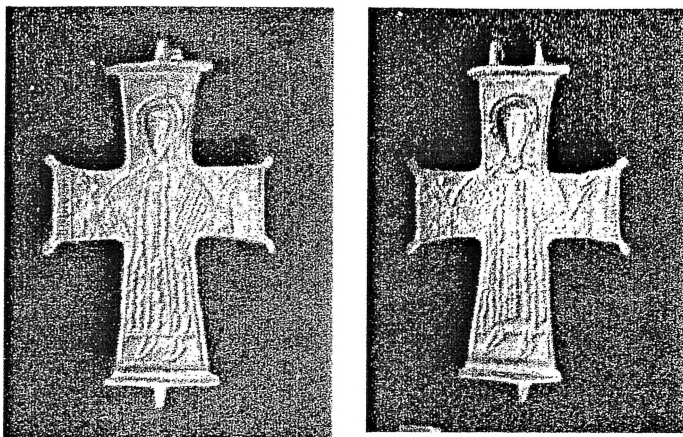
² С.Димески, *Историја на Македонската православна црква*, Скопје 1989, 65.

³ С.Ѓурова, Н.Данова, *Книга за бџлгарските хадџии*, Софија 1985, 7.

⁴ Бугарските авторки, С. Ѓурова и Н. Данова имаат сосема спротивно мислење изнесено во нивното заедничко дело, *Книга за бџлгарските хадџии*, Софија 1985, 7, тие сметаат дека овие ракописи пристигнале во доцниот среден век со монасите кои при налетот на Турците на Балканот пребегнале и се засолниле во палестинските манастири.

⁵ И. Велев, *Книжевните процеси од XI и XII век во Македонија*, Предавања на XXXIX Меѓународен симпозиум за македонски јазик, литература и култура Охрид 14-31 VIII, 2006, Универзитет Св.Кирил и Методиј, Скопје 2007, 177.

⁶ В.Деспотова - Л.Славева, *Македонски средновековни ракописи I*, Институт за истражување на старословенската култура -Прилеп, Прилеп 1988, 54.

Сл.1. Енколпион, автор непознат, XI – XII век, Палестина

Од материјалните докази најкарактеристични се двојните крстови- реликвијари т.н. енколпиони, споени со шарнир во чија шуплива внатрешност најчесто се носела реликвија - честичка од живототворниот крст Христов. На археолошките локалитетети низ Македонија се најдени повеќе примероци, најрано датирани од крајот на X или почеток на XI век, како што е енколпионот од околината на Струмица ⁷ од XI до XII век, од Скопското кале (сл. 1.) и др.⁸ Според стилот на изработката и иконографијата, најголемиот број од најдените енколпиони во Македонија, се карактеристични за палестинската применета уметност од XI до XIII век.

Пошироки историски сознанија за поклоницката традиција на нашите простори добиваме од крајот на XIV до крајот на XVIII век, кога поклониците од Македонија своите емоционални импресии од патувањето ги запишувале и на тој начин иницирале специјален жанр на поклоничка патописна литература. Поклониците - патописци со восхит ги опишуваат светите места во Палестина, особено главното поклоничко средиште - Црквата на Светиот гроб, ентериерот на црквата, нејзината украсеност со бројните кандила, свеќници, Светиот оган (нур), итн. Многу малку или воопшто не ги споменуваат непријатностите со кои се соочувале при патувањето во Светата земја, а

⁷ Г.Марјановиќ - Вујовиќ, Половина крста енколпиона из околине Струмице, зборник посветен на Бошко Бабиќ 1924-1984, Институт за истражување на старословенската култура - Прилеп, Прилеп 1986, 294; R., Petković, Krstovi vizantijskog carstva, Beograd 1997.

⁸ Енколпион, XI - XII век, Кале, Скопје, Музеј на град Скопје, Инв.бр. 17р, бронза, леење, врежување и пунктирање. На аверсот и реверсот кои се споени со шарнир се претставени светители во цел раст во став на оронт, облечени во долг колобиум декориран во вертикални меандри. Иконографијата е типично палестинска.

ниеден од нив не го спомнува местото на нивниот престој таму. Факт е дека македонските монаси поклоници претстојувале заедно со останатите балкански монаси, служеле во исти цркви и манастири, се занимавале со препишувачка дејност на што укажуваат сочувани ракописи во разни светски библиотеки. Тие активно собирале прилози за црквата Св. Архангели, како што засведочил игуменот Кирил во втората половина на XVI век (Недомачки, 1980).⁹

Иако во наследството ни останал мал број од таа патописна книжевност, таа е драгоцен извор за доцносредновековната културна историја на Македонија. Најстариот засега познат патопис од македонско говорно подрачје е „Патопис од Палестина” од солунскиот ѓакон Арсениј, составен кон крајот на XIV век. Неговите преписи од XVI и XVII век се најдени во Русија. Арсениј Солунски при налетот на Турците кон крајот на XIV век, исплашен од можни ограничувања од друговерците - муслимани, пребегнал од Македонија и заминал на поклонение во Светата земја. Од содржината на неговиот патопис, дознаваме со колкав восхит Арсениј ги опишува знаменитите места каде што се родил, живеел, проповедал, починал и воскреснал Исус Христос. Прво се запира врз светиот храм, каде што се наоѓа гробот на Исус Христос, потоа бездната преку која Исус слегол во адот. Го опишува и Христовиот гроб со трите свеќи (три трски) итн.¹⁰ Иако во воведниот дел на патописот, Арсениј се претставува како солунец, кој тргнал на пат за Ерусалим и каде проживеал 17 години, првите истражувачи на неговото дело го сметале за руски патописец (научниците: Х.Лопаров, А.И.Плотонов и др.). Неговата вистинска етничка и јазична припадност прва ја воочила В.П.Адрианова врз основа на јазичните белези на најстариот препис на ова дело зачувано во Духовната академија во Ленинград (бр. 1467), кои укажуваат на патописец од македонско јазично подрачје, карактеристично за солунскиот регион. На современ македонски јазик „Патописот” го преведе М. Георгиевски.¹¹

⁹ В.Недомачки, *Манастир арханђела Михаила и Гаврила у Јерусалиму-задужбина краља Милутина*, Зборник за ликовне уметности 16, Нови Сад 1980, 41. Авторот го спомнува „умниот игумен Кирил, родом од Македонија” кој собрал многу прилози од Борис Годунов за црквата св Архангели, престојувајќи во Русија во 1588 година.

¹⁰ М.Георгиевски, *Арсенија солунски и неговиот патопис од XIV век*, Современост, бр.7-8, Скопје 1977, 45-51, авторот го превел патописот на современ македонски јазик.

¹¹ М.Георгиевски, *Арсенија солунски и неговиот патопис од XIV век*, Современост, бр.7-8, Скопје 1977, 45-51, авторот известува дека се сочувани неговите 13 преписи од XVI и XVII век. Нив ги проучиле повеќе руски автори и го третираше за руски патописец, а В.П.Адрианова во својата статија „Хождение Арсения

Од првата половина на XV век е зачуван патописот *Патување до Палестина* на средновековниот писател Константин Костенечки, кој го составил кога бил на поклонение во Ерусалим меѓу 1415 и 1420 година.¹² Описот на светите места од Палестина, тој во својата имагинација ги поистоветува со топографски места од Македонија: „Јордан тече од исток и малку е сличен на Струма; на гората Пирин се претставил Мојсеј; Петрич е Јерихон; Беласица е како Света Гора на која се наоѓа Ерусалим”.¹³ Висарион Дебарски, еден од најзначајните македонски книжевници од XVI век, направил препис на овој патопис и го вклучил во еден од своите зборници. Патописот на Константин Костенечки за научниот свет станал достапен кога во 1884 година го објавил Стојан Новаковиќ. Сочувани се три негови преписи од XVI век објавени кај Б. Ангелов (Богишичев зборник чиј наслов е *Съмотрение въсему свѣту*, а втор препис од XVI век бил откриен во Ловчанскиот зборник, за што соопштил Г. Иванов, а научно го обработил И. Дујчев, и трет е преписот на монахот Висарион Дебарски).¹⁴

Од средината на XVII век е зачуван *Патопис* од митрополитот Михаил Кратовски. Тој во еден период на својата плодна кариера бил на служба кај пеќскиот патријарх Паисиј. За митрополит бански, кратовски и штипски го поставил патријархот Гаврил од 1648 до 1649 година.¹⁵ Во 1653 година заминал во Русија, а во 1654 година од Москва преку Македонија и Света Гора заминал за Египет, а оттаму со карван

Селунскога” прва воочила дека во најстарите преписи се сочувани зборови од јужнословенски дијалект.; На неговиот труд се осврнале: В. Стојчевска-Антиќ, *Македонската средновековна книжевност*, Скопје 1998, 208-209. Ѓ. Поп Атанасов, *Речник на старата македонска литература*, Македонска книга, Скопје 1989. Ст. Б. Ангелов, *Из старата българска, руска и сръбска литература*, БАН, кн. ИИ, София 1967, 237-241, (на стр. 238 и 239 во овој труд Ангелов го истакнува мислењето на И. Дујчев, кој Арсенија именува како “македонски Българин от Солунско”, а неговиот патопис го претставил како “самостоен паметник на старата българска книжнина”)

¹² Т. Јовановић, *Путовања у Свету земљу у српској књижевности од XIII до XVIII века*, Света земља, 14 (www.kultura.gov.rs/dokumenti/otkupljene – knjige 2009 xis) Ст. Б. Ангелов, *Из старата българска, руска и сръбска литература*, БАН, кн. II, София 1967, на стр. 166 авторот Ангелов истакнува дека овој ракопис на монахот Висарион Дебарски се наоѓа во Скопје, а текстот е од стр. 313-324 страна на Зборникот, истиот е објавен од Ангелов од стр. 172-179.

¹³ Т. Јовановић, *Путовања у Свету земљу у српској књижевности од XIII до XVIII века*, 15. В. Стојчевска - Антиќ, *Македонската средновековна книжевност* 310. Б. Ангелов, *Из старата българска, руска и сръбска литература*.

¹⁴ Ст. Б. Ангелов, *Из старата българска, руска и сръбска литература*, 191.

¹⁵ И. Велев, *Духовната и книжевната дејност на Михаил Кратовски согледани преку изворното градиво*, Балканославика 32-33, Институт за старословенска култура-Прилеп 2003, 173.

од камили - во Ерусалим. Него го придружувале јеромонахот Дамаскин и ѓаконот Никодим. Во Ерусалим стасал како што посведочил во својот патопис „на Пасха, 29 март 1657 година”.¹⁶ Мошне е импресивен делот од патописот во кој авторот ги опишува настаните на Велјасабота. Имено, митрополитот Михаил од Русија пристигнал со големи подароци за Црквата на Светиот гроб поради што му било овозможено на литургијата на Велјасабота да служи заедно со ерусалимскиот патријарх. Притоа, сметал дека ерусалимскиот патријарх ќе го удостои заедно да влезат во отпечатениот гроб и да присуствува на големата света тајна - палењето на Светиот оган. Според традицијата чинот го обавува патријархот сам. Михаил Кратовски со поткуп кај еден Турчин задолжен за редот во црквата настојувал да влезе во Светиот гроб, но не му било дозволено. Во таа прилика тој изразил сомнеж за вистинитоста на Светиот оган (Д. Давидов, 1973).¹⁷ Својот опширен запис за престојот во Светата земја го оставил на царинскиот службеник во Путиваљ на 11.12.1657 година, кога се вратил во Русија.¹⁸

Значајни се и патописните изворни сведоштва од други балкански патописци кои во доцниот среден век, транзитирале низ патната мрежа во Македонија до средоземните пристаништа. Во времето на турското владеење поклоничките патувања добиле поорганизирана форма. Имено, во границите на големата империја влегла Македонија од 1408 година, а Светата земја од 1516 година, па турската полиција се грижела за безбедноста и ги придружувала поклоните низ балканските дестинации и во Светата земја. Низ Македонија во доцниот среден век минувале повеќе патишта кои ги користеле поклоните. Тие вообичаено патувале во групи, со карвани, а ги користеле патните правци север-југ по Вардарската долина до Солун, за што пишува Еротеј Рачанин во 1704 година.¹⁹ Друга дестинација минувала низ северна Македонија, од Скопје преку Софија до Константинопол или до приморските градови на Егејското Море. По таа дестинација се движел пеќскиот патријарх Арсениј III Чарноевиќ, 1862-1863 година. Тие главно го опишуваат патувањето, бројот на патниците, карваните, конаците во кои нокевале и најчесто се задржувале, по некое предание - на интересна случка. Во патописите на балканските поклонници кои транзитирале низ Македонија се среќаваат

¹⁶ Т. Јовановиќ, *Путовања у Свету земљу*, 18.

¹⁷ Д. Давидов, *Описаније Јерусалима, изречено у бакру Христофор Жефаровиќ 1748*, Нови Сад 1973, 16.

¹⁸ Т. Јовановиќ, *Путовања*, 18-19. Д. Давидов, *Описаније Јерусалима*, 15-16.

¹⁹ Ст. Б. Ангелов, *Из старата българска*, 245.

имиња на поклоници од Македонија кои се приклучиле кон групата на пат кон Светата земја.²⁰

Заминувањето на поклонение било јавно, за тоа се известувала црквата цела година однапред, по што следеле низа подготовки. Меѓу другото, домаќинките биле задолжени да подготват бела кошула за капење во реката Јордан (крштевање). На децата им се шиела поголема, затоа што истата кошула се облекувала и при венчавање и при погребување.²¹ При заминувањето на пат, поклониците биле испраќани од целокупното население и месното свештенство, при што добивале дарови од испраќачите или парична проводија, а поклоникот при враќање требало да им донесе подароци од Божјиот гроб. Испраќачите со поглед ги следеле поклониците, сè додека како една точка можело да се забележат на хоризонтот (за да ги прати среќа при патувањето), а потоа се враќале во своите домови. Од средоземните пристаништа, со венецијански бродови, преоблечени во поконичка облека т.н. калуга, поклониците пристигале на палестинското пристаниште Јафа од каде се упатувале кон Светиот град - Ерусалим.²²

Во XIX век со формирањето на македонската граѓанска класа поконичките движења се интензивирале. Поклониците од Светата земја се враќале со титула *аџија*, која означувала благороднички статус во средината во која живееле. Македонската граѓанска класа се стремела кон ваквиот општествен статус, по примерот на своите сограѓани - муслимани. Ако мажот бил аџија, а жената не одела на аџилак, таа ја носела титулата на мажот. Жена која сама била на поклонение во Ерусалим се стекнувала со титулата, а ако аџиката не била мажена, по мажењето нејзиниот маж немал право да ја носи титулата аџија. Многу поклоници со себе ги воделе своите машки деца, бидејќи тие биле наследници на таткото. На детска возраст се поклонице на Светиот гроб првиот македонски владика и преродбеник

²⁰ Така во придружба на српскиот патријарх Арсениј III Чарнојевиќ, кој минал низ северните краеве на Македонија во 1682 година, заминал митрополитот Теофан од Скопје (в) Ст.Б.Ангелов, *нав.дело*, 245. Т.,Јовановиќ, *Путувања у Свету земљу*, 22.

²¹ С.,Гјурова, Н.,Данова, *Книга за бџгарските хадџии*, 39.

²² С.,Гјурова, Н.,Данова, *н.дело*, 80. (Од Јафа најпрвин се одело во селото Рамле, каде се ноќевало во грчкиот манастир. Утредента се продолжувало до светиот град Ерусалим. Кога се пристигало во Ерусалим најпрвин се одело во ерусалимската патријаршија каде по обичај најпрвин на ходочасниците мажи им ги миеле нозете, а на жените рацете, потоа ги запишувале(евидентирале) и наплаќале по 1 лира. Алчноста на грчките калуѓери била очигледна. Ерусалимската патријаршија имала наредба за православните посетители на Палестина задолжително да се јават во нејзиното седиште, за да можат да го земат определениот данок.)

Партениј Зографски (Павле Тризловски)²³ и Теофил Жунгулоски од селото Лазарополе, попознат како хаџи поп Теофил Аврамов.²⁴ Титулата аџија не носела никакви привилегии, туку имала извесно морално значење.²⁵ Од аџијата се очекувало поголема чесност, дарежливост, поголема побожност, односно да биде достоин на својата титула. Оваа титула само за трговците имала големо значење, покрај углед, и доверба и привилегии.²⁶ Аџијата требало да биде доследен на оваа своја титула, како богат и благороден човек, добар верник, доверлив и чесен трговец. Меѓу попознатите трговци аџии од Македонија се: хаџи Трајко; хаџи Дојчинович, скопски трговец и првенец, ктитор на соборната црквата Св. Богородица²⁷; потоа аџи Стефан Бегликчија од Крива Паланка, кој издејствувал одобрение за градба на манастирската црква Св. Јоаким Осоговски²⁸; хаџи Христо Дамјанович, црковен епитроп и логотет од Прилеп, кој издејствувал ферман за црквата Св. Благовештение 1837 година²⁹ и др. Титулата *аџи*, односно, *хаџи*, практично го менувала и личниот идентитет на поклоникот и идентитетот на целото негово семејство. Како пример ќе го наведеме семејството на богатиот сточар од Галичник, Василко Тризловски чие семејство се преименувало во Ажиевци т.е. Хаџиевски.³⁰

Елаборирајќи го времето на преродбата во XIX век на територијата на Македонија ќе видиме дека значаен број од македонската граѓанска класа и свештенство кои во своето презиме ја носат придавката *аџи*, односно *хаџи*, одиграле значајна улога во историскиот

²³ С., Дојчиновски-Росоклија, *Галичник во културната историја на Македонија*, 133 Т., Саздов, *Усна народна книжевност* (Историја на македонската книжевност), Институт за македонска литература и книжевност - Скопје, Скопје 1997, 279. (авторот го претставува нашиот преродбеник како еден од првите македонски фолклористи, кој ги објавувал народните песни во списанието “Бугарски книжници” во 1858 година каде се потпишувал како Архимандрит хаџи Партенија Зографски)

²⁴ К. Костов, *Дебар и дебарско низ вековите*, Скопје 2004, 66-72.

²⁵ Исто. 37.

²⁶ Исто. 39.

²⁷ А. Трајановски, *Црковноучилишните општини во Македонија*, Прилог кон историјата на македонските црковно-училишни општини од нивното основање до 70-тите години на XIX век, ИНИ, Скопје 1988, 101.

²⁸ Ј. Михајловски, *Манастир Свети Јоаким Осоговски (Кривопаланечко)*, Крива Паланка 1991, 38. Б. Прентовска, *Македонски духовни конаџи*, Скопје 2002, 82.

²⁹ А. Трајановски, *Црковно-училишните општини во Македонија*, 103.

³⁰ С., Дојчиновски-Росоклија, *Галичник во културната историја на Македонија*, Скопје 1995, 133 (неговиот татко Василко Тризловски бил богат и угледен сточар и прв од своите сограѓани галичани заминал на аџилак, тогаш ги повел и своите три сина од неговата прва жена Доста. По враќањето неговиот род го добил прекарот Ажиевци/ Хаџиевци).

контекст на настаните во текот на целиот преродбенски период. Тие активно се вклучиле и воделе борба на повеќе фронтови: на пазарот со трговците; граделе цркви и црковни училишта; вовеле настава на македонски говорен јазик; печателе учебници на народен јазик; како бастион застанале против денационализаторската политика на нашите православни соседи и повеле борба за возобновување на неканонски укинатата Охридската архиепископија. Меѓу големиот број ации од Македонија се препознаваат значајни имиња на македонската културна преродба од втората половина на XIX век. Првиот македонски владика и преродбеник, аци Партенија Зографски, потоа аци Јоаким Крчовски, аци папа Теодосија архимандрит Синаитски, аци Павел Граматиков-Божигробски. Од ациски семејства потекнувале Димо Хаџи-Димов, чиј дедо Иван и татако му Димко, од Горно Броди - Серско, имале чест од горноброѓани да отидат на поклонение на Христовиот гроб. Тие во 60-тите години на XIX век активно учествувале во преродбата за ослободување од фанариотската духовна и економска доминација и за народна просвета во својот крај, а родољубието му го пренеле и на нивниот внук и син Димо.³¹ Од ациско семејство потекнувал и преродбеникот и учител Јордан Хаџиконстантинов – Џинот и др.

Поради големата даночна оптовареност на христијаните од страна на турската власт, ерусалимската патријаршија практикувала своето свештенство да го испраќа во мисија во балканските и заддунавските земји, а особено во Русија за собирање парични средства. Тие пратеници – мисионери биле познати под називот таксидиоти.³² Таксидиотите имале за цел да привлечат поголем број поклоници, кои со големи парични средства и прилози оделе во Светата земја. Освен тоа, таксидиотите продавале илустрирани *проскинитарии* (водичи) и илустрирани грамоти за простување на гревовите т.н. *индулгенции* со потпис на актуелниот ерусалимски патријарх и други еулогии (благослови). Еден дел од нив биле испратени во нивниот роден крај, а

³¹ О. Иваноски, *Димо Хаџи Димов, живот и дело*, Скопје 1995, 23. (Авторот посебен акцент дава на преродбенската активност на Хаџи Димко, за словенски училишта и учење на словенски јазик, за возобновување на Охридската архиепископија, кој својата акција ја водел во тврдината на грцизмот - Серез, каде оформил црковна општина и станал кмет во 1873 година. Во родното Горно Броди бил избран за селски кмет неколку пати од 1854 1876. Соработувал со И. Верковиќ. Во историјата поради огромните резултати кои ги постигнал на планот на преродбата, неговото време е познато како Димкова епоха).

³² В.: И. Радев, *Таксидиотството и таксидиотите по бугарските земи през XVIII-XIX век*, Софија 2008. Кон таксидиотската традиција, згодите и незгодите при поконичките патувања дал свој придонес и македонскиот собирач на народните преданија од времето на преродбата Марко Цепенков во неговата новела *Силјан Штркот*.

дел од нив активно се вклучиле и далe огромни резултати во националната преродба.

Во таксидиотска мисија во првата половина на XIX век, од синајскиот манастир бил испратен аџи папа Теодосија архимандрит Синаитски, кој потекнува од Дојран, а својата мисија ја обавувал во родниот крај. Неговата проповедничка и учителска дејност се развива во Солун. Таму во 1838 година тој отвора прва печатница за словенските земји. Иако бил под голем притисок и чести опожарувања успеал да отпечати неколку изданија. Тој успеал да реализира една достојна дејност свртена кон потребите на патриотскиот подем на преродбата и културата на сопствениот народ.³³

Интересен е патот и на манастирски пратеник (таксидиот) архимандритот Павел Граматиков - Божигробски од Ерусалим, кој бил на служба во Црквата на Светиот гроб до средината на XIX век. Во времето на престојот во Солун и Воденско (1850-1866 год.) архимандритот Павел Граматиков - Божигробски во целост се посветува на потребите на новата македонска просвета и преродбенски духовен живот. Отворил словенски училишта во Солун, Гумеце и Гевгелиско и станал претседател на Воденската македонска општина.³⁴ Составил „Неделно евангелие“ и „Апостол“, со грчки букви, но на македонски јазик на јужновардаски говор; агитирал за употреба на

³³ С.Димески, н.дело 339. Во печатницата Синаитски успеал да отпечати само 4-5 книги. Меѓу нив е и делото на Кирил Пејчиновиќ, *Утешение грешним*. И., Радев, *Таксидиотството и таксидиотите*, 305.

И. Радев, *Таксидиотството и таксидиотите по бугарските земи през XVIII - XIX век*, София 2008, 303-304. С., Гјурова, Н., Данова, *Книга за бугарските хадџии*, 329-330, авторките објавиле две писма од ерусалимскиот паријарх Кирил до Павел Божигробски, во 1850 год кои се однесуваат на испраќањето сто опростителни грамоти - индулгенции, со кои тој собирал сретства за Црквата на Христовиот гроб.

* *Indulgentia* (лат. милостиви) небесна награда за опростување на гревовите, за прв пат ја промовирал папата Јован VIII (872-882), во писмо со кое ветил “спасение за оние кои би умреле во борба со паганите и неверниците”, а ја ветил и ја спровел прв папата Урбан II на собирот кој бил одржан во Клермон 1095 година, за оние кои учествувале во Првата крстоносна војна 1096-99 год. На ова проблематика се осврнал Д., Хај, *Идеја о хришћанском свету, (Средњовековна Европа добија свој лик)*, Рани средњи век, Београд 1976, 342; Меѓутоа, според православното учење индулгенцијата нема основа. Оваа католичка практика не ја одобрува Православното христијанство бидејќи во Светото писмо јасно учи дека Господ Исус Христос со својот искупителски подвиг направил сè што било потребно за спасение на луѓето и принел откупна жртва за гревовите на сите. В: В.С.Ракиќ, *Православна Догматика*, кнј. II, Београд 1968, 69-90). Зад оваа практика на Ерусалимската патријаршија всушност се крие само интересот за профит.

македонскиот јазик во богослужбата, во училиштата и за создавање на услови за оформување на македонски литературен јазик. Во периодот 1867 - 1870 година тој е игумен во Лесновскиот манастир, Кратовско, каде што починал.³⁵ Павле Граматиков-Божигробски за потребите на ерусалимското братство продавал индулгенции* со потпис на ерусалимскиот патријарх Кирил. Иако, православната црква оваа средновековна католичка практика не ја одобрувала, ерусалимското братство ја вклучило заради остварување на поголем профит и покривање на даночните обврски кон другOVERската власт.

Сл.2. Индулгенција од Кирил Патријарх Ерусалимски, автор непознат, 1857, Ерусалим

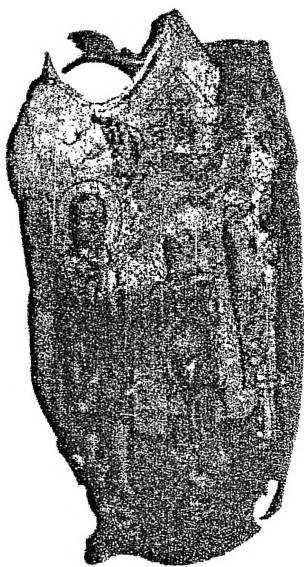
Една индулгенција со текст на словенски јазик и потпис на патријархот Кирил, датирана во 1857 година е пронајдена за време на конзерваторските зафати на кровната конструкција на црквата Св. Димитрија во Варош, а се чува во Музејот и Завод - Прилеп (сл. 2).³⁶ Индулгенцијата покрај текстот составен во четиринаесет реда и

³⁵ МИ-АН-ВА- Енциклопедија, општа и Македонска, А-Ж, Скопје 2006,163.

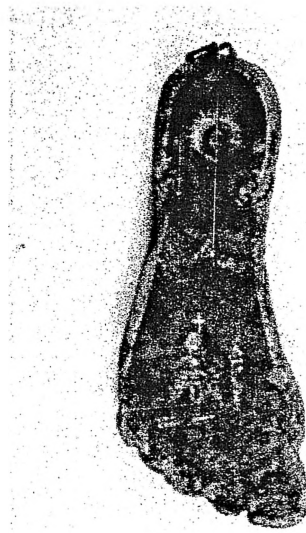
³⁶ С.Алексоска, Графички листови XVIII - XIX век од збирката на Музеј Прилеп, Прилеп 2006, 3 (кат. 25). Голема благодарност до колешката С.Алексоска за отстапената фотографија. Сосема иста индулгенција делумно оштетена е објавена од D.,Papastratos, Paper icons. Greek orthodox religious engravings 1665-1899,Volume II, Athens 1990, 573.

своерачниот потпис на партијархот е богато илустрирана со типична божигропска иконографија посветена на искупителот на гревовите, неговото страдање, чуда, воскресение и вознесение - распоредени во медалјони. Долу, централно е насликана гробната капела Кувуклија, во аглите се четворицата евангелисти со своите симболи итн.

Во традиција која се развила уште во ранохристијанскиот период, поклониците кои не можеле со себе да понесат делче од некоја реликвија, морале да се задоволат со сулогии, кои на поклоникот му служеле како материјален доказ за состојно поклоништво. Таа традиција никогаш не замрела и е карактеристична и за XIX век. На улицата на страданието, Виа Долороса секоја година се одржувал целомесечен панаѓур по повод Велигденските празници. Тука можеле да се купат разни сувенири- масовно и набрзина изработувани, со задолжителна света иконографија која стилски го следи палестинското и сириското сликање. Поклониците верувале дека сувенирите се свети, односно тие се познати како еулогии (грч. *Ευλογία*- благослови).³⁷

Сл.3. „Кршевање на Христос на реката Јордан”, череп од риба, автор непознат, XIX век, Палестина

Сл.4. „Вознесение Христово”, восочно стапало, автор непознат, XIX век, Ерусалим

Се разликувале два типа на еулогии: примарни - кои претставуваат честици од реликвии и секундарни, во кои спаѓаат крстови, кандила,

³⁷ Кон палестинските еулогии посебно се осврнува Хан,В., *Значај палестинских еулогија и литургиских предмета за новију уметност код срба(XVII - XVIII столеће)*, Музеј примењене уметности, Зборник 5, Београд 1959, 45-77.

насликани икони на платно, на дрво, на череп од риба итн. Како примери ќе наведеме еден череп од риба со сликана претстава на композицијата „Кршевање на Христос на реката Јордан” (сл.3)³⁸ и еден одлив на Христовото стапало во восок, со претстава на евангелската сцена „Вознесение Христово” (сл.4).³⁹ Македонската граѓанска класа и свештенство најчесто купувале монументални икони на платно -ерусалими, кои биле лесни за транспорт, завиткани во свитоци. Нив во Македонија можеме да ги сретнеме во манастири, цркви и музеи и приватни домови, а датираат од самиот почеток на XIX век до првата деценија на XX век (сл.5)⁴⁰. На нив задолжително се

³⁸ В.,Поповска - Коробар, *Икони од Музеј на Македонија*, Скопје 2004, 327 (кат. 188). M.D., Krikhaar, *Ongekende Shoonheid Ikonem uit Macedonia Museum Catharijneconvent*, Utrecht 2011, 109, sl.140 (Иконата е заведена под Инв.бр. 218, димензии 15 x 28 x 6см.). Голема благодарност до колешката В.,Поповска - Коробар за отстапената фотографија. Една цела колекција икони сликани на череп од риба со разна иконографија меѓу кои една композиција “Кршевање на Христос на реката Јордан” се наоѓа во музејот Ермитаж во Санкт Петербург, Русија,(в)Y.,Piatnitsky *Pilgrims' Eulogias from the Holy Land in the Hermitage Museum Collection*, St Petersburg, Eastern Christian Art in its Late Antique and Islamic Contexts, 2, PEETERS, Leuven, Belgium 2005, 109-110, Pl.3-7. Оваа иконографија но без присуство на Бог Отец е сликана во програмската содржина на големите слики на платно Ерусалими.

³⁹ Восочно стапало, XIX век, Музеј на град Скопје, Инв.бр.4536р, восок, сликање, должина 22 см. Христос е претставен седнат на престол во став на Орант, носен од два ангели во небесен сегмент над една црква (Вознесение на врвот на Маслиновата гора), каде се случува евангелскиот настан и каде според евангелијата Христос за последен пат со своите стапала ја допрел земјата. Всушност оваа сцена се однесува на славењето на Христовото доаѓање на Небото, пред повторно да се појаси како Страшен судија што ќе им суди и на живите и на мртвите (Мт. 24,31; Лк 24, 50-52; Дела 1,9-11). Истата иконографија е сликана во програмската содржина на големите слики на платно Ерусалими, од левата страна на композицијата Страшен суд, односно Второ пришествие Христово.А.Ф. Михајловски, *На ацилак во Светата земја*, Скопје 2005, 124.(на местото на црквата на Вознесението на врвот на Маслиновата гора(сега џамија) се чува мермерна плоча со “отпечатокот на левото Христово стапало”). За одливи на стапалото Христово како поклоничка еулогија пишува во својот “Патопис” Хаци - Анте Калиманец(в) А.Стојић, Н.Макуљевић, *Поклоничка путовања и приватни идентитет*, Приватни живот у српским земјама у деветнаестом веку, Београд 2006,831.

⁴⁰ Икона на платно “Ерусалим”, 1893 год., Музеј на град Скопје, збирка икони Инв.бр. 4953, темпера на платно, дим: 180 x 135 см.; Ерусалимот бил подарен на Марковиот манастир, с. Маркова Сушица, Скопско. Според записот кој е изведен со словенско писмо иконата е донесена од Антон Јован Дерибаба, кога бил на поклонение на Христовиот гроб. Натписот за поклоникиот е сместен под сцената “Оплакување

Во 70-тите години на XIX век, со посредство на поклониците од Македонија и свештенството од Света Гора е пренесен култот на македонскиот новомаченик од времето на преродбата св.Ѓорѓи Јанински, сигниран како св.Ѓорѓи Нови, чии први претстави на ерусалимите се бележат од 1875 година.

Сцените на ерусалимите се распоредени во три тематски целини, односно на лев, централен и десен дел; меѓусебе поделени со вертикални линии, а секоја сцена е сместена во посебно геометриско поле. Сликаството е изведено со јајчини темперни бои, а доминираат црвена, зеленомаслинеста, бела, црна и златна боја. Површината на сликаниот слој е премачкан со специјален темен слој од ленено масло т.н. олифа.

Иконографијата на програмската содржина на овие големи слики на платно укажува на основната христијанска догма - икономијата на спасението. Таа се заснова на библиското старозаветно и новозаветно предание за првородниот грев и падот на човештвото, преку искупителната улога на овоплотениот Син божји со посредство на Богородица, Христовото жртвување на крстот заради простување на гревовите на човештвото кој со своето повторно доѓање како Страшен судија кој покајаните и праведните ќе ги доближи до Бога. На сите овие библиски старозаветни и новозаветни настани православната црква, со векови потсетува во претпразничниот и празничниот четириесетдневен пост за Велигден, што било основна инспирација за програмската содржина и иконографијата на големите слики на платно т.н. ерусалими. Тие се карактеристични за целиот православен свет на сите меридијани во Европа, Азија и Африка, попознати како проскинитари, а само на Балканот како ерусалими. Нив можеме да ги следиме низ повеќе варијанти од крајот на XVII до првата деценија на XX век. Со оглед на фактот дека ерусалимите пристигнале со посредство на поклониците на Светиот гроб, нивното историско значење ги надминува границите на Светата земја. Според тоа тие треба да се разгледуваат како дел од историјата на Светата земја и на сите православни народи, а неопходно е и да добијат достоинство место во историјата на поконичката уметност на сите држави кои ги поседуваат.

Sneshka LAKALISKA

TRADITION OF PILGRIMAGE IN MACEDONIA FROM X - XIX CENTURY

- summary -

Based on the available historical and material sources, pilgrimage activity in Macedonia can be tracked continuously over a span of ten centuries. The initial steps were taken by the first monastic communities, who were later followed by many believers. During the time in which both Macedonia and the Holy Land fell within the borders of the Ottoman Empire, the sacred travels were an organized affair, as the travel testimonies from that period attest. With the emergence of the middle class in the 19th century, a new dimension was added to the pilgrimages – the travelers, following the example of their Muslim peers, appropriated the title hajji, that made them members of the their home communities' aristocracy. A great number of hajjis made their mark during that historic age of rebirth that included the struggle for emancipation from the Ecumenical Patriarchate of Constantinople and the reestablishment of the Archbishopric of Ohrid, the building of schools and introducing the Macedonian vernacular as the language of instruction. Chief among them were Hajji Parteniy Zografsky, Hajji Theodosius of Sinai, Hajji Archimandrite Pavel Gramatikov Bozhigrobski et al.

As a result of the pilgrimage tradition, all kinds of eulogies arrived in Macedonia, their iconography being characteristic of Palestinian pilgrimage art. Although only a small number of these survive, they are a valuable cultural document and a testimony of centuries of cultural ties between the two peoples.